

Сөстік

Абыс – Иерусалимдегі Храмның тоғынчызы. Еврейлернің кир-тінізінде абыстар Худайға тайығ иртірчелер. Моисей Чахьи хоостыра абыстарға Моисейнің харындазы Ааронның на төлінең сыххан кізілер турғызылчалар. Абыстар он ікі пөлікке чарылчаннар. Полғаны ла Храмда пір чылда ікі ле хати ікілер неделя тоғынчан.

Авраам – пу сөс еврей тілінең «көп кізінің пабазы» тіп тілбестелче. Ол Худай таллап алған кізі полған. Худай Авраамны сөбірезінең хада, пос чирінең сығып, ыраххы Ханаан чирін-зер көс парыбызарға хығырған. Худай, аннаң хада чөптезіг идіп, аны көп санның чонның адазы ит саларға молчаан (Пастағлар 12–22). Иди Авраам израиль чонының өбекезі по-лыбысхан. Авраам еврейлерге постарын Худай таллап алға-нын таныхтапчатхан кізі полған (Ин 8:33, 39).

Адам – (пурунғы еврей тілінең «кізі» тіп тілбестелче) – Ева ип-чізінең хада Худайның пастағы чайап салған кізізі. Пастап олар райда (Едем садта) чуртааннар, че соонаң Худай чахиин сайбабызып, ол ондайнаң чазых ит салғаннар. Ол сыынаң төллері чазыхтығ чуртааннар, чазыхтың үчүн хатығлас, тізең, өлім полған. Наа Молчағда Иисус Христос «халғанчы Адам» тіп адалған (1 Кор 15:45). Пастағы Адамнаң пастыра тиле-кейге чазых паза өлім кіргеннер. Че Христос чир-чалбахха паарсас, пыро тастырын паза ахтаныс ағылған (Рим 5:12; 1 Кор 15:22).

Азых чоох – Анзы Худайның пірее кізее Позының көңнін азып, көзіткені полча. Ол анзын оң-пазы ондайнаң идедір: пірее-зінзер көні Позы килче, кемзер-де ангеллерін ызыбысча, кемге-де Позының көңнін түсте паза көспекнең ас пирче.

Айналар – Сайтанның, өөн айнаның, нымысчылары полчатхан чабал хуттар. Айналар, кизизер кiрiп, аны тың иреелепчелер. Сағызын хомай итчелер, аймах ағырығларнаң ағыртчалар паза кизинi хомай киректернi итиртчелер, Иисус Христос, айналарға хаптырған кизилернi имнеп, айналарны сығара сүрибiс турған. Иисустың үгренчiлерi идок имнеченнер.

Албан чығчаннар – Палестинде орындағы чонның санынаң Рим хағанадының хазна чыындызына албан чыыпчатхан кизi. Албан чығчаннар Худайға киртiнминчеткен Рим үлгүзине тоғынчатханнаңар, еврейлер оларны хырт көрченнер. Ағаа хоза албан чыыпчатхан кизилер ахчаны, постарына халғызарға тiп, пастыхтарға киректелгеннең көп чығчаннар.

Алғас – пу сөстiң Наа Молчағда мындағ оннағлар: 1) пiрее кизее Худай Позы паарсазын читiргени алай чахсы иткени (Еф 1:3); 2) пiрее кизинiң пасха кизее Худайдаң паарсазын читiр пирерге, чахсы ит пирерге сурынғаны – сөстерiнең (Рим 12:14) алай хол салып (Мк 10:16). Алғастаң тоғыр-пасха нима харғас полча.

Аминь – «андағ ползын» теенiн таныхтапчатхан еврей сөзi. Пу сөс пазырыс соонда чоохталчаң. Идок Наа Молчағның хай-пiрее грек пiчiктерiнде кинделернiң соонда пазыладыр.

Ангел – пу сөс грек тiлiнең «илчi» алай «хабар ағылған» тiп тiлбестелче. Ангеллернi Худай чайаан. Олар, Худайға нымысчы полып, кизилерге полысчалар.

Антихрист – грек тiлiнең «Христостың ыырчызы» тiп тiлбестелче. Антихрист – прай чабал нимелернi таныхтапча. Ол чир үстүне Христостаң тоғыр чаалазарға сыға салча паза Христосха чох итиртче (көр Аз.ч.). Иоанн илчi антихристтенең паза антихристтерденең пиди пасча: «Антихрист тилекейге килерiненең сiрер искезер. Амды көп антихристтер сых килгеннер...» (1 Ин 2:18). Антихристтер олар Христостаңар Библиядағы үгредiгнi саба ондайнаң апарчатхан чой үгретчiлер.

Арығ чүректiг кизi – Худай Пiчинде (Библияда) Худай чахығларын толдырып чуртирға күстенчеткен прай кизилернi иди адапчалар. Ол кизилер Моисей Чахиин толдыр полбастарын пiлiнзелер дее, олох туста Худай постарына чазыхтардаң позыдар Арачылағчыны ызарына киртiнгеннер.

Асий чирi – Римнiң холында полған Кiчiг Азияның кидеркi сариндағы аймах (сағамғы Түрк чиринiң чардығы). Азия континентiнең алчаастабасха кирек.

Ах-арыг – көр «ЫЗЫХ».

Ах сағал – Наа Молчағ киндеде пу сөс саардағы тигіриб устапчатхан кізіні алай кізілерні таныхтапча. Ол, Худай паза тигірибдегілер таллап алған кізі, прай саринаң ах хылыхтығ паза пик киртіністіг кізі.

Вавилон – сағамғы Ирактың чирінде турған саар. Христос төрирінең 600 чүс чыл азындыра вавилондағылар Иудей чирін чаалап алғаннар, Иерусалим саарны паза Храмны иңзер салғаннар. Иудей чуртағчыларынаң көп чон 70 чыл Вавилон хан-чирінде пазығда полғаннар. Наа Молчағ Вавилоннаңар чоохтапчатса, чазыхты паза Худайға, Аның чонына тоғырланчатхан күстерні таныхтапча.

Галилей чирі – Палестин чирінің алтынзархы чардығы. Анда көбізі иудей нимес кізілер чуртапчатханнаңар, пасха чон (язычниктер) чирі тіп адачаңнар. Иудей чирінің паза Галилей чирінің аразында Самар чирі полған. Иисус Позының үгредіглерінің көбізін Галилей чирінде искірчен.

Давид – Иуданың сөбгінең сыххан Израильнің иң саблығ ханы. Ол Пурунғы Молчағдағы Ырлар киндезінің авторларының пірсі. Амыр паза сын чуртасха күстеніп, Давид Худайның көннн толдырған. Аның үчүн Худай, ағаа сыйых идіп, Израиль ханнары хачан даа Давидтің төлінен сығарлар тіп молчаан. Еврей ухаанчылары тиксі-тилекейнің ханы, анынаң сын ондайнаң устап парар Мессий Давидтің төлінен полар тіп киречілееннер.

Динарий – Римнің холындағы чирлерде тuzаланылған күмүс ахча. Пір динарий пір кізінің пір күнге тоғынып алған чал ахчазына тиңнелче.

Иаков (ИЗРАИЛЬ) – еврейлернің өбекезі, Исаактың оолғы, Авраамның пархазы. Ікіс харындазы Исавтың туңмазы. Иаков Исавтың соонаң төреен дее полза, че Худай аны таллап алғаннаңар, Иаков тун паланың үлүзін алып алған. Аның он ікі оолғынаң (оларның аттары Рувим, Симсон, Левий, Иуда, Дан, Певфалим, Гад, Асир, Иссахар, Завулон, Иосиф, Вениамин) еврей чонының он ікі сөбгі сыххан. Иаковха Худай пирген «Израиль» атнаң Иаковтың төлі полчатхан еврейлер паза Худай оларға пирген хан-чир адал сыхханнар.

Иліг күн пайрамы (Тросин) – еврейлернің киртінізі хоостыра Пасханың иліг күн соонда таныхталчатхан тоңас чыырына

чарыдылған пайрам. Пурунда еврейлер, пу пайрам тузында Иерусалимде Худайға пазырып аларға тіп, Израильнің парчан пулуңнарынаң паза пасха хан-чирлерінең чыылыс парчаннар. Пу пайрам күнінде Христостың үгренчлеріне Худай Худы түс килген соонда олар таныс нимес тілленең чоохтас сыхханнар (Илч 2).

Илчи – иди піс «апостол» грек сӱзін тілбестепчебіс. Пу сӱс грек тілінең «ӱнетін чахығнаң алай хабарнаң ызылған кізі» тіп тілбестелче. Иисус Христос, Позының үгренчлерінің аразынаң он ікі кізіні таллап, оларны илчлер тіп адаан. Оларға ӱнетін чахығ пирілген: Арачылағчыдаңар Чахсы Хабарны чонға чир пирерге. Пу он ікі илчдең пасха соонаң даа илчлер полғаннар. Кӱзідімге алза, Матфий (Илч 1:15-26) паза Павел (Гал 1:1).

Иуда – Наа Молчағда мындағ атты пір ле кізі ал чӱрбинче. Оларның аразында ӱӱн кізілер: 1) Иаковтың оолларының пірсі, Израиль тӱстеен пір сӱӱктің пазы. Иуданың адынаң хоостыра тӱлі иудейлер тіп адал сыхханнар (Наа Молчағда пу сӱснең прай еврейлерні адидырлар), олар орныххан Израиль хан-чирінің аймағы, тізең, Иудей чирі тіп адал парған. Иуданың тӱлінең Израильнің илбек ханы Давид паза Аның тӱлі Иисус Христос полғаннар. Давид тее паза Иисус таа Иудей чирінің пір саарында, Вифлеемде тӱрееннер. 2) Христосты садыбысхан үгренчзі Симонның Искарот Иудазы. 3) Иуда Хан-пиг Иисус Христостың тунмазы. Иуданың пічиин ол пасхан поларға айабас.

Иудей чирі – Израиль хан-чирінің үстүнзархы аймағы. Алында пір полған Израиль хан-чирі сайбал парған соонда Иудей чирі тіп Үстүнзархы хан-чирні адап сыхханнар. Кӱр ідӱк *Иуда*.

Иудейлер – иң пастап иди Иуданың сӱӱгінең сыххан кізілерні адачаңнар (кӱр *Иуда*). Соонаң пу сӱснең ідӱк еврейлерні паза израиль кізілерні адап сыхханнар. Итсе «иудейлер» сӱснең чонны нимес, киртініс пірігізін адидырлар. Иоанн пасхан Чахсы Хабарда удаа еврейлернің киртіністе устағ-пас полчатхан кізілерні адапчалар.

Кип-чоох – пу үгредігліг чоох. Анда Чахсы Хабардаңар, Худайдаңар паза Худай хан-чиріненер піліс пирілче. Ол чазыт оңдайнаң чоохталчатхан киректі исчеткен кізілерні сағынарға үгретче.

Кізі Оолғы – Чахсы Хабар киндеде Иисус Позын іди удаа аданчаң. Пу сөстер Пурунғы Молчағ киндеде ухаанчы Даниилнің киндезінде учурапча. Анда Худай түгенчі чылда Кізі Оолғына аарлас, сабланыс паза үлгү пирер тіп чоохталча. Анзы Кізі Оолғының ідөк Мессий-Арачылағчы полчатханын көзітче. Еврей тілінең пу оланай ла «кізі» тіп сөсті таныхтапча.

Кірес – Рим хағанадында Иисус Христостың тузында иң аар сайбағ ит салған өлімге чарғылатхан кізілерні анынаң пас-тыра чох итченнер. Ол азаа чирге хазалған, харчи сабылған ағастығ, чазаан төге полған. Кіреске хазатыртып өдірткені тың иреелестіг паза уйадыстығ саналчаң.

Кіреске түскені (сомдырғаны) – пу кибір кізі, суға патыра кіріп, арығлал парчатханын таныхтапча. Еврейлер пу кибір хоос-тыра постарын арығланчаңнар паза храмда тузаланчатхан ідіс-хамысты арығлачаңнар. Иисустың тузында Иоанн кізі-лерні, чазыхтарынаң хыйа полчатханын таныхтап, суғда кі-реске түзірген. Соонаң пу кибірнең христианнар тигірибі ту-залан сыххан.

Левиттер – Олар абыс полбазалар даа, храмда Худайны көглер-нең саблирында, тайыға салылчатхан малны тимнирінде пол-ысчаңнар. Аннаң пасха олар Моисей Чахиин үгренип, чонға таратчаңнар. Левиттер поларға Израиль чоңының он ікі сө-гінің пірсін төстеен Иаковтың Левий оолғының на төліне ча-радылчаң.

Мессий-Христос – еврей тілінең пу сөсті тілбестезе, «Худай тал-лаан» алай «Худай сүрткен» тіп оңнирға чарир. «Мессий» сөс грек тілінең «Христос» полар. Пурунғы Молчағның тузында, абыстарға, ханнарға паза хай пірее ухаанчыларға пастарын хайахнаң сүртіп, турғысчаңнар. Аннаңар Мессий ідөк «турғы-зылған» тіп тілбестелче. Мессий – ол Худай ысхан кізі, Ара-чылағчы-хан. Аның килерінеңер Пурунғы Молчағның кинде-лерінде чоохталча. Иисустың тузында еврейлер Мессийнің килерін сағаннар. Ол, киліп, оларны римляннарның үлгүзі-нең позыдыбызар паза чир үстүнде Худай хан-үлгүзін турғы-зыбызар тіп киртінгеннер.

«**Минмін**» – иудей тілінең «Яхве». Худай, Позын Моисейге кө-ріндіртіп, піди аданған. Аның соонаң Ол Моисейні Израиль чоңын Египет холынаң осхыраға ысхан. Пу сөс иудейлерге уғаа ызых полғаннаңар, аны адирға даа чарадылбачаң. Пу

сөстің орнына «Хан-пиг» сөснөң тузаланчаңнар. Пурунғы Молчағ киндезін грек тіліне пурунғыда тілбестеенде, «Яхве» сөсті «Минмін» тіп тілбестееннер. Иоанн пасхан Чахсы Хабар киндезінде Иисус Позынаңар іди удаа чоохтанчаң.

Моисей – ол Израиль чоңының иң илбек устағчызы. Худай аны израиль чоңын Египет холынаң осхыраңға таллап алған. Моисей, еврейлерні піріктіріп, оларға Худай пирген чахығларны читір пирерге кирек полған. Ол израиль чоңын төстөп салып, аны Худай молчаан чирзер апарған. Израиль чоңы Моисей пирген чахығлары хоостыра чуртаан паза ағаа киртінген. Пурунғы Молчағның пастағы пис киндезін Моисейни тіп санапчалар.

Моисей Чахии – ол Пурунғы Молчағның пастағы пис киндезінде пазылған чахығлар. Ол кинделерде тилекейнің чайалғанынаңар, пастағы кізілернің чазых иткеніненер чоохталча. Аннаң андар еврей чоңы хайдаң сыхханынаңар, хайди Худай еврейлерні Египет холынаң позытханынаңар паза Палестин чирін оларға пиргеніненер пазылча. Ағаа хоза ол кинделерде Худай пурунғы еврей чоңына пирген чахығлар полар. Иң өөні – он чахығ, аннаң даа пасха чахығлар паза кибірлер. Аннаңар ол пастағы пис киндені пүкүлее «Чахығ» тіп адапчалар. Піреде прай Пурунғы Молчағ киндезін «Чахығ» тіп адапчалар. Ол Чахығдағы өөн чарадығларны Худай Моисейден пастыра пиргенненер, ол чахығларны «Моисей Чахии» тіп адапчалар.

Молчағ – («чахығ», «чөптезіг») – Библияда Худайның Позының көннiнче кізілернең молчасханы өөн орында турча. Молчағ алылчатса, ноо даа сари поэнының ниме идерiн пөгiнiп, молчағ пирче. Синай тағда Худай Моисейдең пастыра прай еврей чоңынаң молчас салған. Ол молчағны «Пурунғы Молчағ» тіп адапчалар. Худай еврейлерні алғирға паза прай ыырчылардаң арачылирға молчап салған. Олар даа, постарының саринаң Худайға киртістіг поларға, Аның чахығда пазыл парған көннiн толдыраңға киректер. Ухаанчылар Худайның паза кізілернiң аразында Наа Молчағ полардаңар чоохтаан полғаннар. Наа Молчағ Иисус Христостың төгiлген ханынаң пик киречiлел парған (1 Кор 11:25).

Мөге чуртас – Худай Пічиинде (Библияда) пу пір дее тоозылбинчатхан чуртасты ла нимес, че пу чир үстү чох пол парза, Худай хан-чирiнде пір дее чобағ паза сағыссырас чох чуртас

поларын таныхтапча. Ол чуртасты алғаны – Худай иң улұф сыйых пиргеніне саналча. Андағ чуртасты Худай Иисус Христос Арачылағчаа киртінгені пастыра пирче. Ағаа киртінминчеткен кізілер мөге чуртас ал полбинчалар. Оларны «геенна» – көйчеткен көл – сағыпча. Олар Худайға пір дее чағын пол полбастар.

Ораза – чиис чібин, пірееде идөк суғ даа іспин чөргені. Пурунғы Молчағ хоостыра еврейлер пу кибірге тудынчаннар. Улам чазыхтарын тастирға сурынған туста алай Худайға өнетін сурыныстарнаң айланчатса. Чахсы Хабарда Иисус хырых күн ораза тутхан тіп пазылча. Матфей пасхан Чахсы Хабарда (6:16-18) Иисус оразаны хайди тударданаң чоохтапча.

Отахтар турғысчаң пайрам – иудейлернің Египеттең Худай пирген чирзер 40 чыл парған тусха чарыдылған пайрам. Пу 40 чыл аразында олар хуу чазыда чөріп, отахтарда чуртааннар. Ол чорыхты таныхтап, еврейлер чылның сай пайрам тузында пір нидиле отахтарда чуртапчалар.

Пасха тіп үлүкүн – пу сөс еврей тілінең «хыринча парарға» алай ба пасха тузазында «айабызарға» тіп тілбестелче. Пу үлүкүннің чыл сай часхыда таныхтапчалар. Израиль чонын Египет холынаң Худай осхырғанын піди хумартхылапчалар. Египет ханы еврейлерні позыдыбыссын тіп, Худай Позының ангелін Египеттегі кізілернің тун палаларын паза малларның пастағы төлін өдірібізерге ысхан. Ангел, еврейлерге теңмин, хыринча ирт парыбысхан. Еврейлер постарының тураларын хураған ханынаң таңмалап салғаннар. Аннаңар оларның тун палалары тіріг халғаннар. Аны сағысха кирип, пу үлүкүнде тайыға хурағанны салчалар. Анаң ол хурағанны тооза чіпчелер. Пір кизек тее итті ікінчі күннің ииріне артызарға чарабас.

Пасха худайлығлар – постарының сағыстары хоостыра еврейлер «пасха худайлығлар» тіп Чалғыс Худайға киртінминчеткен, Худай таллаан чоннаң полбинчатхан прай еврей нимес чонны адааннар. Пірее тілбестеглерде «пасха чоннар» алай «прай пасха чоннар» тіп пазылча. Еврейлер пасха худайлығларны арығ нимес чонға санап, оларнаң палғалыс тутпасха күстенченнер.

Сабланыс – Библияда «Худайның сабланызы» теені Худайның тиксі үлгүзін тутчатханын паза Аның илбегін таныхтапча. Пірее тустарда Худайның сабланызы израиль чонының алнында тың чарып, ыс-от полып көрін килчен.

Саддукей – Иисустың тузында еврейлернің аразындағы иң күстіг киртініс чөрімі. Саддукейлернің илеездезі Өөркі Чарғаа кірченнер, оларның санынаң иң улуғ абыстар даа сыхчаң полған. Фарисейлерөк чили, олар Моисей Чахиина хатығ тудынчаннар. Итсе, саддукейлер, фарисейлердең пасхалалып, Худай Пічиинің кинделерінең Моисей пасхан пастағы пис киндені ле орта тіп санааннар. Өліглер тірілерінеңер Моисей Чахиинда пазылбаан тіп санапчатханнаңар, олар анзына киртінмеченнер.

Сайтан – пу «ыырчы» тіп сөсті таныхтапча. Ол Худай чайап салған хут полча. Анаң ол хут Худайдаң тоғыр пол сығып, поэның соонча көп ангеллерні апарған. Ол ангеллерні соонан айналар тіп адап сыхханнар. Сайтан, кізілерні чазых идерге көөктіріп, Худайның пай пөгіннерінең тоғыр полча. Иоанның Азых чооғында сайтанның чиндіргенінеңер паза аның чох иділгенінеңер чоохталча.

Самарлар – иди Самар чирінде чуртапчатхан чонны адачаңнар. Ол чон, иудейлерөк чили, Моисей пирген чыхығча чуртааннар паза постарын, пурунғы израиль чонының төлі тіп, саначаңнар. Че самарларның өбекелері, израиль чонынаң сыххан даа ползалар, пасха худайларға пазырчаңнар. Аннаңар иудейлер, оларны киртіністері хоостыра кірліглерге санап, оларға чағын полбачаңнар.

Синагога – иди еврейлер постарының Худайға пазырчаң ибін адачаңнар. Олар, пеер суббота сай чыылызып, Худай Пічиин паза молитваларны хығырчаңнар. Иисустың тузында еврейлер чуртапчатхан көп саарларда синагогалар полчаңнар. Синагогада чыылысхан кізілернің полған на постаң кізізі Худай Пічиинен кизекті хығыр пирчең.

Синай – Чир ортызындағы талайның (Средиземнай талай) үстүнзархы саринда, сағамғы Египеттің чирінде турчатхан тағ. Пу тағда Худай Моисейнең чоохтазып, еврей чонынаң молчас салған (чөпке кірген).

Соломон – Давидтің оолғы, Израиль ханы, күлүгі илбек кізі. Аның тузында Израиль хан-чирі өнненген. Иерусалимде Худай храмын пүдір салған (аның алнында еврейлер Худайға ызых отахта пазырчаң полғаннар).

Сомнаан худайлар (Төстер) – иди еврейлер ибіркі чоннарның, худай идіп, пазырчатхан омалың төстерні адачаңнар.

Суббота – еврейлернің «шавват» сөзінен пүткен. Ол «тынағ күні» теені полча. Худай анынаң чирні чайап тоосханын таныхтаан. (Пастағлар 2:2-3). Моисей Чахиинда, пу пір дее тоғыс итпечең күн тіп, хатығлап чоохталча (Сығыс 20:8-11). Иисус Позын «Суббота ээзі» тіп адаан (Лк 6:5) паза пу пір дее ниме итпес күн нимес, че чахсы киректер итчен күн тіп үгреткен.

Сүннет – Худайның иудейлерге пирген чахииның таңмазы. Худайның паза еврейлернің пабазы Авраамның аразындағы чөптөзіг хоостыра полған на ир пала пу кибір ондайын иртерге кирек полған. Худайның израиль чонынаң Синай тағдағы молчаанда Ол пу кибірні толдырарға хатап чахаан. Пу чахығ хоостыра ир кізінің алнының кизек теерізі кизілчен. Пу кибір мусульманнарда парох.

Тайығ – Худай Пічиинде (Библияда) тайығ пастағызынаң сығара адалча. Худайны улуғлап пастағы тайығ иткен кізілер Адамнаң Еваның ооллары Каиннең Авель полчалар (Пастағлар 4). Моисей Чахии еврейлерге аймах тайығларны идерін чоохтап салған. Олар өбнінде ікі пасха полғаннар: чазыхтары үчүн паза алғас тайығлары. Тайыға хай пірее маллардаң паза хустардаң, алай чахсы чыстығ оттардаң салчаннар. Тайыға салған ит алай тамах чардыхти өртелчен, чардыхти левиттерге паза абыстарға чииске пиріл парчан. Наа Молчағда прай кізілернің чазыхтары үчүн түгенчі тайығ Иисус Христос улыбысхан.

Тайығ салчаң орын – Еврейлернің Моисей Чахии хоостыра итчеткен тайығларының орны. Моисей Чахии хоостыра пасха орыннарда тайығ саларға чарадылбачаң. Иисустың тузында ол орын Иерусалимдегі храмда полған. Тайыға салылчатхан мал храм алнындағы сиден істінде соғылчаң. Тайып өртеен тадылығ чыстығ оттар, тізең, храм істіндегі көзеңенің алнында ысталчаңнар.

Тигіриб – пу сөс храмны алай тураны таныхтабинча. Церковь алай тигіриб – ол киртінчеткен кізілернің чыылығлары. Наа Молчағ киндеде Христосха киртінчеткеннернің полған на саардағы чыылығларын іди адачаңнар.

Тигір хан-чирі – көр Худай хан-чирі.

Тус сананызы – пурунғы еврейлернің алты сағат иртеннең алты сағат иирге теере күнөрткізі саналчаң. Күн хонызынаң күн сығызына теере хараа саналчаң (6 сағат иирдең 6 сағат иртенге

теере). Наа Молчағ тузында хараағы тус төрт хадаға чарылчан, күнөрткі тус, күн сығызынаң күн хонызына теере он ікі сағатха пөллүчөң. Үзінчи сағат 9 сағат иртенге килісче, алтынчы сағат – 12-ке, читінчи сағат – 13-ке, тоғызынчы сағат – 15-ке, онынчы сағат – 16-та, он пірінчи сағат – 17-те, үс сағат хараа – 21 сағатха килісчөң.

Түгенчи күн – пу сөстер Христостың чир үстүнзер хатап килер тузын таныхтапчалар. Ол туста прай өлгөн кизилер тіріл киліп, прайзы Худайға чарғылаттырарлар.

Ухаанчы – Худайның сөзін истіп, ол сөсті чонға читіреткен кизилерні иди адапчалар. Ухаанчылар кизилерні Худайны аарлирға, Аның көңнін толдырарға, Ағаа чағыннирға, хынарға паза чабал нима итпеске үгретчөңнер. Еврейлернің көп ухаанчылары Худайдаң искен сөстерні пічккө пасчаннар. Ол пічктер Пурунғы Молчағ киндөзінделер.

Фарисейлер – Иисустың тузындағы еврейлернің киртініс чөрімі. Фарисейлер Моисей Чахиин паза кибірлерні уғаа хатыг тутчаннар. Оларны чон аразында тың улуғлачаннар. Олар постары даа уғаа киртінчеткеннерінең паза сын ондайнаң чуртапчатханнарынаң поғдархачаннар. Иисус оларны, Моисей Чахиин хыйыстырбааны хыныстаң паза паарсастан артых тіп, санапчатханнары үчүн хомайлан. Иисус оларны хомайлааннар паза олар Аны Мессий поларға килістіре көрбеенненер, Фарисейлер Аны өлімге пир салғаннар.

Хайхас – чир-чайаанның чуртас ондайын алыстырчатхан Худайның күзі. Иди Худай күзінең чазылбас ағырығлар даа чох пол парчалар, өлгөн кизилер дее тіріл килчелер паза пасха даа хайхастар иділчелер. Андағ хайхастарны идөк «танығлар» тіп адачаннар. Худай Пічиинде (Библияда) анзы, Худайдаңар киречілеп, өөн орында полча. Иди «танығлар» алай ба хайхастар кизилерге ле полыспинчалар, идөк Худай пар полчатханын таныхтапчалар. Иисус итчеткен хайхастар Аның Мессий полчатханын киречілееннер.

Хан-пиг, Хан Худай – иди піс «куриос» тіп грек сөзін тілбестепчөбіс. Пу сөстің ікі өөн тании полған: 1) грек тілінде алында даа, сағам даа пасха кизізер иптиг айланғаны полча. 2) Пурунғы Молчағны хығырчатхан еврейлер Худайны, чайыдып, Адонай (пиг, ээзі) адачаннар. Пурунғы Молчағ грек тіліне тілбестелчеткенде, еврейлер «Адонай» сөсті тuzаланған орында

гректер «Куриос» пасчаңнар. Иди пу сөс Наа Молчаға «Худай» сөсті таныхтап, кірген. Хакас тілбестеенде «Хан Худай» сөстер орных парғаннар. Иисусты адап, тізең, Хан-пиг адапчабыс. Иисус сынында Худай Оолғы паза Худай полза даа, Наа Молчағны тілбестепчетсе, Аны Хан Худай адирға чарадылбинча. Анзы тигіриб чоны Иисустың Худай полчатханын, Ол өлімнең тіріл килгенде ле, піліп алғаннаң палғалыстығ. Наа Молчағның авторлары Иисусты «Куриос» тіп адапчатханнары олар Аны сынында Худайға санапчатханнарын пазох хатап киречілепче.

Храм – ол Иерусалим саардағы ызых иб. Еврейлер мында ла Худайға тайығ салчаңнар паза үлүкүннерде чыылысчаңнар. Храмы иң пастап пістің эраның алнындағы 10 векте еврейлернің илбек ханы Соломон пүдірген. Ол храмы пістің эраның алнында 586 чылда Вавилон азымахчылары иңзергеннер. Иисустың тузындағы храмы иудей ханы Илбек Ирод пүдірген полған. Храмың туразы ибіре галереялар пүдірілген полған. Галереялар храм ибіре полған чирні пөліктерге чарғаннар (кинденің соондағы схеманы көріңер). Храм галереяларында кізілер көп чыылыс парчаңнар. Иисус ухаанчылаан хоостыра түрче поларынаң, ол тіріл килген соонда, пістің вектегі 70 чылда ол храмы римляннар иңзер салғаннар. Ол храмы, паза наачылабин, амға теере пүдірбееннер.

Худай Пічии – аны піс амды Пурунғы Молчағ киндезі тіп адапчабыс. Иисустың тузында еврейлер аны Худай Пічии тічеңнер. Анда Моисей Чахии, ухаанчыларның кинделері паза Пічиктер полғаннар. Соонаң Наа Молчағ киндезін идөк адап сыхханнар. Сағам христианнар Библияның прай кинделерін Худай Пічии тіп адапчалар.

Худай хан-чирі, Тигір хан-чирі, Худай хан-үлгүзі, Тигір хан-үлгүзі – Наа Молчағда Худай хан-чирі теені ікі танығылығ: 1) ол орынны таныхтапча. 2) ол Худай үлгүзін таныхтапча. Аннаңар пістің тілбестегде сағысты орта читірерге артых чарапчатхан – «хан-чирі» алай «хан-үлгүзі» – сөстернең ікі ондайли тузаланчабыс.

Худай Худы – Ол Иисус Христосты кіреске түзірчеткен туста түскен (Мф 3:16) паза Ағаа күс пирген (Мф 12:8). Худай Худы, Иисус тигірзер өөрлебискенде, чирге, киртінчеткен кізілерге полызарға, оларны часхарарға паза күс пирерге тіп, ызылған

(Ин 16:5). Иисус Худай Худынаң тоғыр иткен чазых тасталбас теен (Мф 12:31-32). Худай Худы киртiнчеткен кiзiлерде чуртапча (Рим 8:9). Худай Пiчии (Библия) киртiнiстiг кiзiлернi Худай Худынаң тол парарға сыбыра хығырча (Еф 5:19).

Худай Хурағаны – Пурунғы Молчағ киндезiнде хурағанны тайыға салчаңнар тiп чоохталча. Өөнiнде, Пасха тiп үлүкүнде. Наа Молчағ киндезiнде Иисус Христосты «Худай Хурағаны» тiп адачаңнар. Иисусты иң пастап иди киреске түзiрчен Иоанн адаан. (Ин 1:36). Ол Иисусты Худай хынчатхан, Аны Худайның пөгiнiн толдырчатхан кiзее санаан. Иисустың кирестегi өлiмi соонда, «Худай Хурағаны» сөс наа ниме таныхтап сыхан. Иди Худай Оолғын адап сыхханнар, Ол Позының тынын, кiзiлернi чазыхтарынаң арачылирға тiп, тайыға пирибiскен.

Чазых – анзы Худайны испеенi паза Аның чахиин сайбапчатханы, Худайға удурласчатханы, Аны Хан-пиг тiп адабинчатханы полча. Иң пастағы чазыхты пастағы кiзiлер Адамнаң Ева идибiскеннер.

Чир түби – Ол өлiг кiзiлернiң орны. Анда Христосха киртiнмеен кiзiлернiң хуттары өлiм соонда полчалар. Анаң «түгенчi күн» читсе, олар тiрiл килiп, Худайға чарғылаттырарлар.

Чир үстү, чир-чалбах – пу сөс чир-чайанны, кiзiлернi, мал-хусты, прай тiрiг нименi таныхтапча. Че Иоанн илчiнiң пiчиинде пу сөске наа сағыс пирилче. Анзы чир үстүндегi прай чабал күстернi, Худайға паза Христосха тоғырланчатхан нимелернi таныхтапча. Идөк Худайны пiлбинчеткен паза Худайға тоғыр полчатхан кiзiлернi таныхтапча.

Ызых, Ах-арығ – Пурунғы Молчағда өөнiнде Худайға ла килiстiре танығ. Иерусалим храмында Иң ызых орын Хан Худай Позының чонынаң хада полчатхан орын полған. Андар абыстар пастығына чылда пiр ле хати кирерге чарадылчаң. Кирер алында агаа, өнетiн тайығ идiп, позын арығланып аларға кирек полған. Ызых нимелер Худайни полғаннар. Наа Молчағда Иисус Христосха киртiнiс пастыра Аның ханынаң чазыхтарынаң арығланып алған кiзiлернi ах-арығ тiп адапчалар. Иди олар Худайға чағдирға оңдай алғаннар (Евр 9). Андаг кiзiлер Худайның холындалар, аннаңар ах-арығ кiзiлер тiп адалчалар.